

ове збирке се сливају у једно у завршној песми „Аутогрил“: лирски глас закључује да је „наша обавеза да идемо / даље, да испуњавамо дужности пута“, те да је коначно „готово све како треба“.

Долина Плисијос представља спонтан наставак Илићевог претходног поетског опуса – стилска и језичка уједначеност, те спокојна атмосфера, оснажена дескрипцијом, коју повремено раздрма осећање зачудности или неко реторско питање, испостављају се као главне одлике ауторовог израза и у новој књизи. Постоји, међутим, приметна некохерентност и алогична линеарност када је у питању формална организација и композиција песничког текста. Ова обимна збирка (што је уједно и једна од њених мана) од чак шездесет и три песме готово да садржи довољно материјала за две песничке књиге. Први део збирке (први и други циклус) твори, тако, засебну збирку, а од трећег циклуса као да су се могућности за наставак књиге исцрпеле, те се други део збирке доима као недовољно узбудљив, рециклирање или варирање већ реченог.

При транзицији из спољњег ка унутрашњем, из објекта ка субјекту се формира ментални хоризонт Илићевог лирског гласа; при скоку из идеализованог света историје и формативног цивилизацијског периода у несавршени, реалан свет, одмотава се клупко суптилне и тихе егзистенцијалне медитације. Искуство свакодневице је индивидуализовано; нема, међутим, дијалога са сопством и интроспекције у класичном смислу. Она се јавља најчешће испосредована неким запажањем, приказом или проницљивом опсервацијом, одакле и почиње дискурзивно кретање. Тада се отварају нови слојеви искуства који песму одводе у одређеном правцу. Упркос многобројним историјским референцама и именима, историја у Илићевој збирци не фигурира као серија чињеница, већ пре служи као кључ за разумевање индивидуализоване митске матрице која опседа лирски субјект.

Кашарина ПАНТОВИЋ

DE PROFUNDIS

Енес Халиловић, *Ако дуго љедаци у њонор*, Албатрос Плус, Београд 2016

Чини се да је потреба човека за причом и причањем исто тако исконска, суштаствена као и она насушна за ваздухом, водом и хлебом. Потреба да човек чује сопствени глас, одјек живота у глувоћи, једини доказ животности у самоћи, у ништавности људске егзистенције. Они који осећају причање као позив, осим разговора са самим собом, говоре, како Андрић каже, и у име других, у име оних који нису умели, нису

стигли или су остали без гласа. Да се памти, не заборави... Енес Халиловић износи једну такву причу на светло дана, на заслепљујућу белину страница књиге из дубина људског понора, из зјапећих уста Хроноса, јер како је неколико пута поновио у јавности: писац је „сведок времена”. Он зна да ако дуго гледаш у понор, можеш уочити понеку несварену, жилаву причу што се отима и не да, бори се да изађе и крикне.

Енес Халиловић је писац млађе генерације који упоредо ствара и поезију и прозу и драмска дела, али не фазно, него упоредо. Његова дела су, не без разлога, преведена на скоро двадесет језика, а заступљен је и у бројним антологијама. Две године пре романа *Ако дуго гледаш у понор* за који је добио Награду „Стеван Сремац”, постао је лауреат Награде „Меша Селимовић” за збирку песама *Зидови*. Чини се да се мотив зида претапа и у овај његов роман: тек окружени зидовима осећамо празнину у својој њеној глувоћи; подигнути зид ћутње нас спречава да сазнамо истину; пуно зидова постројених око нас представља нашу тамницу.

Овај роман је прича о Новом Пазару с краја прошлог века, у јек друштвенополитичких превирања, који тврди пазар са надолазећим временом, а данак, као и увек, плаћају обични, убоги људи – његови жители. Нејра Бугарин, девојка чије одрастање и сазревање пратимо деведесетих година прошлог века, протагонисткиња је овог романа. Њена судбина је већ рођењем обележена хендикепом њених родитеља – отац без руку и мајка, прокажена, уречена, са проблемима у ногама. С почетком ратних дешавања у земљи почиње и процват сиве економије, али и њен отац остаје без посла, те је тако још ни пунолетна Нејра приморана да издржава породицу, радећи код локалних предузетника који су шили и продавали фармерке. Но, у ролнама тексаса у Нови Пазар стиже и шверцовани хероин, те се класна подељеност рапидно увећава, остављајући огроман понор између новопечених газди и оголеле сиротиње. Нејра, поштена и радна, ускоро доживљава демонстрацију моћи бескрупулозних скоројевића који мисле да се новцем све може купити. Можда и може: *Свако је шалац хљеба који једе*, рећи ће трпељива Нејра и ћутаће. Чак и кад, игром судбине, покуша да од Живота одломи парче среће, биће унижена лажним моралисањем оних који имају (тренутну) моћ. Поштена и обезоружана, наставиће да се пожртвовано спушта низ понор, заварана блеском светлости која тек повремено севне само да би заварала и нагласила надолазећу таму. Ипак, њен подвиг истрајног понирања забележиће проницљиви професор Сипац, који носи име по инсекту познатом по томе што рије кроз дрво јер поседује „влични апарат импозантне снаге – може да прегризе оно што не могу лав или крокодил”. Такође, даље се наводи да је представљао и симбол *ипродорности, уиорности и бескомпромисне борбе*, а према најновијим истраживањима, сипац је *биће које има шансу да преживи неки будући ајџомски рай*. Није ли зато професор Сипац – или можда Писац! – тај који се одупире катаклизми друштва и

управо онај који је позван да запише Нејрину причу која ће тако преживети *ајџомски рајџ*.

Халиловићева нарација је одмерена, проточна, а тешка; помирљива, а речита; наизглед мемоарска, а опет лирски бујна. С једне стране је филозофски рефлексивна, а на моменте колоквијално оживотворена. И никада није заглушена историјско-политичким контекстом, никад отрована бучном ангажованошћу. Иако роман смешта у време транзиционих друштвених промена, аутор је у потпуности посвећен причи својих ликова и њиховом понирању у себе, у време, у амбис. Но, за причу је потребан или слушалац или саговорник, те је роман конципиран као дијалог, што је сугерисано и поднасловом – „Дијалог о празнини”.

Попут античког филозофског дијалога, у роману се смењују два приповедна гласа: први – Нејре Бугарин и други – професора Сипца. Интерактивност и преплитање судбина ова два наратора се сижејно открива пред крај романа, кад се ова два лика заиста и сретну. Но, аутор већ композиционо сугерише идејни концепт филозофског дијалога, равномерно и доследно смењујући ова два гласа у различитим поглављима, обележавајући их као ГЛАВА ПРВА, ГЛАВА 1,1 итд. Такође, „контакт” судбина ова два лика се имплицира и забелешкама пре сваког поглавља: „Казује Нејра Бугарин. (...) Текст куца професор Сипац”, а за наредно, поглавље у огледалу, важи обрнуто. Две приповедне нити спојене само ауторском назнаком испрва су фабулативно потпуно одвојене, наизглед без међусобног контакта, да би се при крају романа сусеткле и испреплетеле, попут својеврсног Аријадниног клупка по чијем трагу је читалац ходио кроз лавиринт људске судбине и једне поетске идеје. Скоро па архаичан облик глагола „казивати” евоцира на посвећени чин причања одабраном, такође посвећеном кругу слушалаца, а записивање приче, односно куцање текста сведочи о важности те приче, о потреби да се она отргне заборава, празнини. Нејра, што значи блистава или светла, младо и неискварено девојче са маргине које лагано тоне све дубље у каљугу суровог поретка друштвених алтерација и професор Сипац, луцидна и контроверзна личност у чаршији која се отима том неумитном току промена, а који можда баш зато уочава неправду Нејрине судбине и бира да је запише, спасе.

Такође, роман *Ако дуго гледаш у понор* својим насловом неизбежно упућује на Фридриха Ничеа, а мото дела додатно учвршћује ауторово идејно полазиште навођењем контекста насловне клаузе: „Ко се бори са чудовиштима, мора пазити да притом и сам не постане чудовиште. И ако дуго гледаш у понор, и понор гледа у тебе.” Наиме, овај цитат је преузет из Ничеовог дела *С оне стране добра и зла*, у којем он поставља захтев за превредновањем друштвених вредности, нарочито моралних. У овом делу, и сâм Ниче је у дијалогу са, пре свега, хришћанском, али и сократовском и кантовском етиком, при чему преиспитује ваљаност вредносног

система који се дели на категорије *добра* и *зла*. Поклоник Шопенхауера, Ниче види пропадање цивилизацијског система вредности у хришћанско/сократовско/кантовском дуалитету, где човек следи принцип трпљења, скрушености, страха од Бога, онемогућен и (само)спутан да искаже своју потпуну моћ, као, на пример, Нејра у роману. Ничеов поклич да је Бог мртав, а да човек на прво место треба да себи претпостави вољу за моћи одјекнуо је у Халиловићевом роману: није ли смутно доба савременог друштва донело смрт богова; да ли је човек, онај силни, одважни човек без моралних скрупула, поставио себи моћ као лични императив; да ли се у таквом друштву може говорити о моралу у традиционалном схватању тог термина? С друге стране, у таквом тренутку друштвеног стања где се потпуно изокреће морални систем вредности, ко је позван да придикује о моралу? У времену када се кријумчари хероина у ролнама тексаса сматрају добротворима заједнице јер запошљавају убоге раднице, у друштву у ком неупућени родитељи младожење криве младу за изостанак унучета или у ком се конобарица у стриптиз бару изједначава са проститутком – ко је позван да говори о моралу и упире прстом у било кога? Нек' се баци каменом први...

С друге стране, Енес Халиловић свако поглавље у ком проговара Нејра Бугарин отвара Сапфиним стиховима. Да ли је случајност што је и Сапфа била међу субверзивним људима свога доба? Није ли она прва жена античке Грчке која је завршила Академију и тиме шокирала своје (мушке) савременике? Није ли баш она, доцније, таква каква јесте, отворила школу за младе девојке и тако приморала Митилену да преиспита систем вредности на којима је до тада почивала? Није ли управо она, као прва жена песник, уздрмала темеље друштва у ком је живела својом чулном и страсном поезијом? Сапфа – жена која је прва певала о темама индивидуалног људског искуства, а не о стереотипним епским и/или митолошким темама; песникиња која је изгарала у својим еротским чежњама и жудњама, како о њој пише Милош Н. Ђурић. Уместо да јој признају заслуге, људи њеног доба су јој мерили грехове; уместо да се диве њеној поезији, друштво ју је прогнало.

Дакле, нису ли можда и ова два револуционарна духа, које деле десетине векова, Сапфа и Ниче, на неки начин, књижевно-филозофским замешатељством Енеса Халиловића и сами у својеврсном дијалогу у овом роману? Није ли нам аутор можда представио егзактан пример Ничеове концепције Натчовека: да ли је то онај који има финансијску, ауторитарну моћ, моћ у друштвеним структурама, органима реда и закона, моћ у обичајној хијерархији (газде Лисо и Вуто, судија, полицајац, свекрва)? Или је Ничеов Натчовек онај који, упркос физичким/генетским/класним/полним/верским/социјалним и ко зна каквим још другим хендикепима, испољава вољу за Животом, за опстојавањем, трајањем? И не само то – вољу да нађе љубав, вољу да опскрби унижену породицу,

вољу за страшћу и ужитком, вољу да откине од Живота и понеко своје парче среће. Да ли се Нат човеком зове онај који се до моћи успиње газећи преко других, или онај који у том пењању ка моћи мора да превазиђе себе? Да ли се моћ стиче, прима или демонстрира споља и да ли се до ње уопште „пење“? Или се она проналази у себи, извире са дна нашег бића; да није можда потребно „сићи“ у велике поноре да би нам се открила? Огроман је амбис људске душе и тек онај који стоји на његовом рубу уистину може сагледати његову немерљивост, а само онај који се заиста и спусти у њене дубине може искусити страхотну таму. *На самом дну њојоји олакшање* – рећи ће протагонисткиња. И чија је прича онда блиставија и вреднија да се запамти, запише?

„Морално посрнула“, рећи ће неки, не знајући њену причу. Но, питање које Халиловић поставља је шта уопште значи реч морал у таквом једном изопаченом времену; сме ли се говорити о моралу у друштву чији је нови поредак разрушио све претходне етичке кодове; је ли етичност у таквом друштву селективна категорија, или се за различите групе људи примењују другачије вредности. Да ли онда уопште можемо говорити о моралу и на основу тога осуђивати другог човека? Достојевски их је назвао „пониженима“, а Ниче их изместио „с оне стране добра и зла“.

На срећу, постојаће увек неки професор Сипац или понављам, Писац, који ће бити довољно пажљив да у гротлу друштвеног понора пронађе понеку Нејру, Блиставу Причу и изнесе је на светлост дана исто тако пажљивим и пријемчивим читаоцима. Јер, без причања нема ни приче; без причања прича умире и заборавља се. Халиловић овим романо руши тај Зид Ћутње.

Драѓана БОШКОВИЋ

О СРЕТЕНУ МАРИЋУ

Миливој Ненин, *Срећен Марућ*, Neopress – Задужбина Николај Тимченко, Београд – Лесковац 2017

У досадашњем ангажману књижевног критичара, историчара књижевности и есејисте Миливоја Ненина на пољу науке о књижевности уочавају се два мисаоно-истраживачка тока. Први ток произлази из Нениновог полемичког духа, из потребе да се окоштале мисли, уврежени ставови, прихваћене вредности не узимају попут аксиома, већ да се пажљивим читањем и истраживањем дође до релевантних чињеница које ће бити основ за успостављање правог поретка вредности, како у сфери књижевности, тако и у сфери научне мисли о њој. У својим студијама,